ՀՏԴ 378.14 Մանկավարժություն

ԱՐՑԱԽԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԻ ՃԱՆԱՉՈՂԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ

Էլլադա ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ, Եվգենյա ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Բանալի բառեր *- Ժողովրդական մանկավարժություն, բարձրարժեք, ազգային ոգի, պատշաճ գնահատում, ճանաչողական արժեք, դաստիարակչական արժեք,արցախյան ժողովրդական հեքիաթներ, հուզական ապրումներ, զգացմունքներ, համոզմունքներ, երևակայություն:*

Ключевые слова *- Народная педагогика, высокие ценности, национальный дух, надлежащая оценка, узнаваемые ценности ,воспитательные ценности, арцахские народные сказки , эмоциональные переживания, чувство,убеждения, воображение.*

Keywords *- national pedagogics, high-value, national spirit, proper assessment, recognizable values,educational values, , Artsakh national tales, mental feelings, sense, persuasion, imagination.*

Э. Багдасарян, Е. Саркисян

УЗНАВАЕМЫЕ И ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ АРЦАХСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК

В данной статье, хоть и кратко, но освещаются узнаваемость, благородство, воспитательная ценность Арцахских народных сказок. На протяжении веков арцахский народ с помощью сказок, из поколения в поколение, воспитывал патриотизм, гуманизм, честность, трудолюбие, преодоление лени, страха, злости, алчности. Сказки сыграли огромную роль в воспитании в детях героизма; милосердия, храбрости, отваги, воли к преодолению сложностей, веру в трудящийся народ, в добро, в справедливость и правду.

E. Baghdasaryan, E. Sargsyan

RECOGNIZE AND EDUCATIONAL VALUE OF THE ARTSAKH NATIONAL TALES

The given article is devoted to recognition, precious and educational value of Artsakh national tales. For centuries, Artsakh people, educated patriotism, humanism, honesty, hard-working, overcoming laziness, fear, anger, greed from generation to generation,.

Tales have a great role instilling children heroism, compassion charity, courage, bravery, the will to overcome difficulties, faith in the working people, in kindness, in justice and truth.

Սույն ամսագրային հոդվածում, թեկուզ և համառոտակի, քննության են առնված Արցախի ժողովրդական հեքիաթների ճանաչողական, բարոյախրատական, դաստիարակչական արժեքը: Արցախի ժողովուրդը դարեր շարունակ զանազան հեքիաթների միջոցով մատաղ սերնդի մեջ դաստիարակել է հայրենասիրություն, մարդասիրություն, գթասրտություն, ազնվություն, աշխատասիրություն, խարազանել է ծուլությունը, վախկոտությունը, չարությունը, շահամոլությունը:

Հեքիաթները հսկայական դեր են կատարել երեխաների մեջ հերոսական գծերի արմատավորման ուղղությամբ, մշակել են համարձակություն, խիզախություն, դժվարությունները հաղթահարելու կամք, ներշնչել են ջերմ հավատ աշխատավոր ժողովրդի, բարու, ճշմարտության, արդարության նկատմամբ:

Հայ ազգային դպրոցում առաջ է քաշվում սովորողների կրթության, ազգային ոգով դաստիարակելու կարևորագույն խնդիրը: Դպրոցի վերաբերյալ ընդունված հիմնադրույթներում նաև նշվում է, որ ազգային դպրոցի խնդիրն է դաստիարակել հայրենասեր, հայրենիքին նվիրյալ սերունդ, որը լինի ոչ միայն ֆիզիկապես ուժեղ, գեղագիտական և բարոյական իմացություններով, այլ ունենա իր ժողովրդի պատմության, մշակույթի, նրա բանահյուսության, մաքառումների ու վերելքների մասին համապատասխան գիտելիքներ, կարողություններ, հմտություններ և իմացություններ: Սովորողների դաստիարակության միջոցներից կարևորագույնը հայ ժողովրդի, նրա արցախյան հատվածի ժողովրդական բանահյուսությունն է, որն ազգային մշակույթի հարուստ ու մեծարժեք բնագավառներից մեկն է և համարվում է ազգի պահպանիչը:Այդ տեսակետից ուսանելի է ազգային մեծ բանաստեղծ Հովի. Թումանյանի այն խորհուրդը, որ անհրաժեշտ է փրկել ժողովրդական հանճարով ստեղծված այդ գոհարները՝ վերապատմելով և մշակելով, որ «սա է ուղիղ ճանապարհը (բանահյուսության երկերի գրական մշակումը),որով հոսանք պետք է

տալ, ներս բերել,առողջ ժողովրդական ստեղծագործությունները և ուժեղ,հարուստ կենդանի լեզուն »:[4,102]Հայ ժողովրդի մշակույթի երախտավորները միշտ էլ բարձր են գնահատել ժողովրդական բանահյուսության դաստիարակչական դերն ազգի դաստիարակության գործում: Դեռևս իր ժամանակին Ղ.Աղայանը ժողովրդական բանահյուսության տարբեր ժանրերը համարել է ոչ միայն դաստիարակության միջոց, այլև երեխայի մտածողության զարգացման միջոցներ: Մեծ մտածող, գրական հասարակական գործիչ Մ.Նալբանդյանը խորհուրդ է տալիս. «Ազգային դպրոցը պիտի ուսուցանե ազգային մշակույթը, պատմությունը,գրականությունը, ավանդույթները, ազգային բանահյուսության արժեքները…»[5,257]

Հայոց Արցախական աշխարհն իր բազմադարյան պատմության տարբեր շրջաններում ընդգրկվել է Մեծ Հայքի ընդհանուր քաղաքական ու մշակութային ոլորտներում: Հայագիտության նվիրյալ գիտնականների անբասիր ուսումնասիրությունները վերստին հաստատել են (ընդդեմ թուրք վայ –պատմաբան կեղծարարների), որ արցախահայությունը նույն հայ ժողովուրդն է՝նրա անբաժանելի բաղադրամասը, ինքնուրույն պատմական ճակատագրով, նյութական և հոգևոր կյանքի յուրատիպ դրսևորումներով, ինքնատիպ մշակույթով և սեփական հայրենիքով:Աներկբա կարելի է ասել, որ հայ ժողովրդի բազմադարյան հարուստ բանահյուսության անբաժանելի մասն են կազմում նաև արցախ-յան հեքիաթները, որոնց տեղական երանգավորմամբ հատուկ են նույն օրինաչափությունները և ընդհանուր ազգային առանձնահատկությունները:

Արցախյան բանահյուսության հավաքմամբ անգնահատելի ծառայություն են մատուցել ազգագրագետները ու բանագետները:Նկատի ունենք Եր.Լալայանին(«Զանգեզուր,նյութեր ապագա ուսումնասիրության համար»,«Ազգագրական հանդես», գիրք 4, Թիֆլիս,1892), Ստ.Լիսիցյանին («Լեռնային Ղարաբաղի հայերը», 1981), Մ.Գրիգորյանին(«Լեռնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը»,1971), Ա.Ղանալանյանին («Ավանդապատում»,1969), մասամբ՝ Մ.Առաքելյանին, Ռ.Ղահրամանյանին («Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից », 1978), Լ.Հարությունյանին(«Նշխարներ Արցախի բանահյուսության», 1991) և ուրիշների:Հայաստանի հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության արխիվում պահպանվող նյութերից[2,326] տեղեկանում ենք նաև,որ 19 -րդ դարի երկրորդ կեսին՝ 1850 - 60 - ական թվականներից սկսած,Արցախի մշակութային կյանքի զարգացման շրջանում, մշակույթի նախանձախնդիր գործիչներ Բահաթրյան եղբայրները՝ Առաքելը նույն ինքը՝ ականավոր մանկավարժ Առաքել Բահաթրյանը, Ալեքսանդրը և Գրիգորը, արձագանքելով բանահավաք հրատարակիչ Տիգրան Նավասարդյանի հայրենասիրական կոչին՝մոռացությունից փրկել հայ ժողովրդական բանահյուսության գանձերը,Շուշի քաղաքի և հարևան գյուղերի բնակիչներից գրի առնել բանահյուսության տարբեր ժանրեր՝հեքիաթներ, անեկդոտներ, հանելուկներ,զրույցներ… և այլն, մեծ գործ են կատարել հայրենի երկրամասի բանահյուսության նյութերի հավաքման ու նրա մշակման ուղղությամբ: Հետագայում՝ 1882 թ., Տ.Նավասարդյանը Վաղարշապատում հրատարակում է Բահաթրյան եղբայրների և Շուշիի հայոց հոգևոր թեմական դպրոցի ուսուցիչների ու աշակերտների հավաքած արժեքավոր բանահյուսության ժանրերը: [1,68]

Պետք է նաև հիշատակել, որ անցյալի («Արարատ»,«Արձագանք»,«Մշակ»,«Նոր Դար»,«Ազգագրական հանդես», «Ղարաբաղ»,«Նոր կյանք» և այլն) և մերօրյա ամսագրերում ու թերթերում բովանդակալից ու հետաքրքիր հոդվածներով հանդես են եկել բանահյուսությամբ զբաղվողներ Հ.Թավրիզյանը, Գ. Շերմազյանը, Մ.Բարխուդարյանը, Կ.Մելիք Շահնազարյանը («Տմբլաչի Խաչանը») , Ա. Ղազիյանը, Ս. Իսրայելյանը և շատ ուրիշներ:Անշուշտ, վերոնշյալ և այլ աղբյուրներ աղբյուրագիտական հիմք են ծառայել անցյալի և մեր ժամանակի հետազոտողների համար:Հարկ ենք համարում նաև նշել այն հանգամանքը, որ այդ և ուրիշ հեղինակների՝բանահյուսության բազմաբովանդակ ժանրերին նվիրված ուսումնասիրություններում պատմաքննական տեսանկյունով վերլուծված են միայն բանահյուսության ձևավորման ու զարգացման շրջանների հետ կապված հիմնահարցերը:

Մենք շատ արժեքավոր ենք համարում նաև Վարդան Հացունու « Դաստիարակությունը հին հայոց մեջ» (1923), Վասիլ Հարությունյանի «Դաստիարակչական գաղափարները

ժողովրդական հեքիաթներում» (1959) հայ ժողովրդական մանկավարժության հիմնահարցերի ուսումնասիրությանը նվիրված աշխատությունները: Հայ ժողովրդական մանկավարժության առանձին հարցեր քննության են առնված նաև վաստակաշատ մանկավարժ գիտնականներ՝ Ար.Ալպոյաճյանի «Պատմություն հայ դպրոցի» (1946), Աբ. Մովսիսյանի «ՈՒրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության» (1958), Թ.Ջուհարյանի «Հայ գրականության մեթոդիկա» (1972), «Հայ մանկական գրականության պատմության ուրվագծեր» (1973) և այլոց ուսումնասիրություններում: ՈՒշագրավ է նաև, որ վերջին ժաանակներս նոր հետազոտողներ հայ ժողովրդական մանկավարժության առանձին հիմնահարցերին նվիրված ատենախոսություններ են պաշտպանել (Ն.Մարտիրոսյան, «Ժողովրդական բանահյուսության դերը սովորողների բարոյական որակների ձևավորման գործում», Ե.,2006), և հրատարակել բազմաբնույթ հոդվածներ «Մանկավարժական միտք», «Մանկավարժ», «Մխիթար Գոշ», «Նախաշավիղ» և այլ պարբերականներում: Մեր ժամանակների հրամայականն է նորովի ուսումնասիրել հայ ժողովրդի բազմադարյան հարուստ բանահյուսության անբաժանելի մաս կազմող արցախյան բանահյուսության ժանրերում արտացոլված ժողովրդական մանկավարժության հիմնահարցերը, որոնք մեծապես կհարստացնեն հայ ժողովրդի բանագիտությունն ընդհանրապես և որոշակիորեն կնպաստի նաև «հայ ժողովրդական մանկավարժություն» ամբողջական դասընթացի ստեղծման համար: Կարևոր ենք համարում նաև նշել,որ նվիրյալ բանահավաքների ջանքերով արցախյան բանահյուսության բարձրարժեք գործերը մոռացությունից փրկվելով ու հրատարակվեն, հիանալի նյութ կարող են դառնալ թե՛ դպրոցում և թե՛բուհում կրթադաստիարակչական բազմազան խնդիրների լուծման համար: Եվ ճիշտ նկատում է անվանի հոգեբան Ալբերտ Նալչաջյանը. «ՈՒսումնասիրել ժողովրդական մանկավարժության մշակույթը և գիտական մանկավարժության ոլորտ տեղափոխել այն մանկավարժական գիտելիքներն ու փորձը, որոնք մնայուն արժեք են ներկայացնում»[3,17]:Հիրավի, ներկա ժամանակներում մանկավարժական գիտության կարևորագույն նպատակներից է նաև ամենայն խորությամբ ուսումնասիրել ժողովրդի դաստիարակչական աշխատանքի դարավոր փորձը, գտնել դրա ռացիոնալ հատիկը կազմող առաջավոր գաղափարները և դրանցով հարստացնել մանկավարժության տեսությունն ու պրակտիկան: ՉԷ որ ազգային դպրոցի նոր հայեցակարգը պետք է հիմնվի մեր ժողովրդի մշակույթի հարուստ պատմության, այդ թվում ժողովրդական բանահյուսության պատշաճ գնահատման վրա, այսինքն պետք է ընդհանրացնել դարերի ընթացքում կուտակված կրթության ու հայեցի դաստիարակության իմաստությունն ու փորձը, մանկավարժական ավանդույթներն ու արժեքները, այն ամեն լավագույնը, որ ստեղծել է հայ ժողովրդական մանկավարժությունը, և միաժամանակ հաշվի առել մեր կյանքի պահանջներն ու զարգացման միտումները:

Բանահյուսության ժանրերում կյանքն արտացոլվում է մարդկային կերպարների, գործող անձերի,դրանց հատկանիշների,հարաբերությունների, խոհերի և զգացմունքների ցուցադրման միջոցով: Բնութագրվում և արժանի գնահատական են ստանում հերոսների ոչ միայն հոգևոր-բարոյական հատկությունները,այլև հումանիստական, հայրենասիրական հատկանիշները, ֆիզիկական ուժը, հնարամտությունը, խելքը:

Արցախյան բանահյուսության հնագույն ժանրերից է հեքիաթը: Դարեր շարունակ Արցախի ժողովուրդը զանազան հեքիաթների միջոցով մատաղ սերնդի մեջ դաստիարակել է հայրենասիրություն,ազնվություն,աշխատասիրություն,խարազանել է ծուլությունը, վախկոտությունը, չարությունը,շահամոլությունը: Հեքիաթները հսկայական դեր են կատարել երեխաների մեջ հերոսական գծերի արմատավորման ուղղությամբ. մշակել են համարձակություն, խիզախություն, դժվարությունները հաղթահարելու կամք, ներշնչել են ջերմ հավատ աշխատավոր ժողովրդի, բարու, ճշմարտության,արդարության նկատմամբ: Տեղին է հիշատակել հայ ուսուցչապետ Ղ.Աղայանի խորիմաստ միտքն այն մասին, որ հեքիաթը բարոյական և մտավոր զարգացման համար շատ նման է մայրական կաթին, որ մարդու հանճարի և տաղանդի սերմերը պետք է փնտրել նրա լսած հեքիաթներում: Ժողովրդի

մեծագույն մանկավարժի ստեղծած հեքիաթային կերպարները երեխայի մտքին ու սրտին են հասցնում իր ազգի ստեղծագործության ոգին,կյանքի նկատմամբ նրա հայացքները, ձգտումները:

Որպես ճանաչողական և դաստիարակչական արժեք ունեցող վառ օրինակ վկայակոչենք Արցախում ստեղծված հեքիաթներից մի քանիսը: «Մարդ» հեքիաթում արծարծված է մարդկությանը հավերժ հուզող թեման՝ կյանքի սերը և պայքարը մահվան դեմ:Կյանքից անմուրազ հեռացող մայրն անընդհատ մաքառում է մահվան դեմ՝ հետաձգելու այն, և ցանկանում է տեսնել իր զավակների բարօրությունն ու երջանկությունը:

Ըստ «Վեղը շատ չրչարե» հեքիաթի կենսափիլիսոփայության՝ աշխատանքում ամենաքաղցր բանը հողն է, ամեն երկրայինի սկիզբը,որից ծնվում են բոլոր բարիքները՝ հացը, ջուրը, աղը և այլն: Իմաստուն հեքիաթասացը մարդուն խորհուրդ է տալիս՝«աշկդ ծակ չը պահես, քո դուշմանդ քո աշկդ ա», «Ծառ շատ տնգե, համա շիլ չըղնիս քրիստոսա տունգը պուք տաս,քամուն պերած սերմը տնգիս»:Ձևավորելով ազնիվ, խելոք, քաջ ու հնարամիտ, ձեռներեց ու աշխատասեր մարդու իդեալը՝ հեքիաթասաց ժողովուրդն անխնա ձաղկում, դատապարտում և ծաղրում է մարդկային թերություններից հատկապես չարությունը,ագահությունը, («Թաքավերեն ըխճիկանը խոսկը»,«Երկու ախպեր»), ծուլությունն ու հիմարությունը («Մրթըկնեգ՝ ճոխտն էլ մի խելքու»),դրվատում բարիյացակամությունը «Ծիլկան» հեքիաթում, որում անձնազոհ,ճարպիկ, խելոք երիտասարդը կարողանում ՝ խաբել վիշապին և փրկել հայրենակիցների կյանքը:Այդ է պատճառը, որ երկրի թագավորը բարձր է գնահատում Ծիլկանին և իր աղջկան ամուսնացնում ՝ նրա հետ ու նրան դարձնում երկրի թագավոր: Ընդամենը «Ահմադ» հեքիաթի երկու էջում ժողովուրդը սքանչելիորեն ներկայացնում է քաղաքակիրթ մարդկության բոլոր ժամանակների վսեմ համոզմունքներից մեկը՝ բարեգործությանը պետք է պատասխանել երախտագիտությամբ, և դատապարտում է կամքի թուլությունը,աչքածակությունը և եսապաշտությունը[6,290]: Հեքիաթում փոքր եղբայրները հնարավոր չեն գտնում ոտնատակ տալ իրենց բարերարի տանը կերած աղ ու հացը…ու «մին պեժակ ճուրը» և սրբապղծել նրա աղջկա պատիվը:Սակայն նրանց միջնակ եղբայրը հանուն իր եսասիրական հաճույքի պատրաստվում է այդ շնությունը կատարել,որի համար էլ պատժվում է՝ զրկվելով հոր ժառանգությունից:

Բազմազան ու բովանդակալից է արցախյան հեքիաթների թեմատիկան,որում ընդգծված են կենցաղ,սովորություններ, ավանդություններ,ժողովրդի երազանքը,իդեալները և այլն: Հեքիաթներում արտահայտված ազգային դաստիարակության գաղափարները չեն ընկալվում որպես արագ մոռացվող ճանաչողական տեղեկատվություն,այլ հոգին ու բանականությունը պարուրող, խորապես ապրած համոզմունքներ, որոնց հիման վրա ձևավորվում է մարդու անձնական և հասարակական վարքագիծը:

Արցախը ունենալով յուրահատուկ աշխարհագրական դիրք, բնակլիմայական պայմաններ,յուրօրինակ սովորություններ ու զբաղմունքներ, դարերի ընթացքում ստեղծել է իր ինքնատիպ մշակույթը:Նրա բանահյուսական անբավ գանձարանն ընդգրկում է բազմաթիվ հրաշապատում հեքիաթներ, առակներ, ավանդույթներ,ավանդազրույցներ և ժողովրդական հանճարի ծնունդ այլ ստեղծագործություններ: Կասկած չի կարող լինել,որ դրանք կրթական ու դաստիրակչական մեծ արժեք ունեն ներկա ու գալիք սերունդների համար: Արցախի բանահյուսության մեջ մինչև այսօր պահպանված են մարդկանց մտածողության բնորոշ գծերը,բնության,հողի, ջրի, արևի,կրակի,ծառի,առանձին կենդանիների պաշտամունքի հետքերը,նախնիների ընտանեկան օջախի պաշտամունքը և այլն: Ժողովուրդը աճող սերնդին հեքիաթ պատմելով, իր առաջ որոշակի նպատակ է դրել՝դաստիարակել իր ժողովրդին որպես անձնվիրաբար ծառայող, ինքնազոհության պատրաստ մարդ:

Արցախի բանահյուսության բնորոշ առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ նրանում ցայտուն կերպով է արտահայտված ժողովրդի բողոքը սոցիալական անարդարությունների դեմ:Հատակապես հեքիաթներում ժողովուրդն իր բողոքի ձայնն է բարձրացնում արդարությունը, մարդկային իրավունքները և ազատությունները ոտնահարողների դեմ և

որպես չարի մարմնացում՝ պատժում, կործանում է դրանց ներկայացուցիչներին:Արցախյան հեքիաթների բնորոշ առանձնահատկություններից մեկն էլ լավատեսությունն է: Հեքիաթներում դրական հերոսը գրեթե միշտ ծանր պայմանների մեջ է լինում, բայց երբեք չի հուսալքվում,զգում է իր գործի ճշմարտացիությունը, ժողովրդի համակրանքը, ձգտում է դեպի անմահության դափնին:Հեքիաթներում միշտ էլ դրական հերոսի համար ապահովում է բարոյական հաղթանակ, որով և իր սերունդներին բարու և արդարության դասեր է տալիս ու հաղթանակի հավատ է ներշնչում:

Չնայած հեքիաթներում դրսևորվող չափազանցություններին, նրանցում արտացոլվում են ժողովրդի մտածողության, հոգեբանության,սպասելիքների և երազանքների իրական պատկերները:Ամեն մի հեքիաթի մեջ կան իրականության տարրեր: Բարձր արժեքավորելով ժողովրդական բանահյուսությունը և առանձնապես հեքիաթը՝ Աղայանն այն համարել է ժողովրդի հոգեբանության ուսումնասիրության լավագույն միջոց:

Հեքիաթը ժողովրդական բանահյուսության ժանրերից ամենահինն է, այն իր հետ բերել է նախամարդը,բերել է պարզունակ ձևով:Նախամարդը հավատացել է գերբնական ուժերին (որոնք այն ժամանակ վախ էին առաջացնում):Գերբնական ուժերը տիրապետել են մարդուն, նրա մտածողությանը,հոգեկան աշխարհին,իսկ այդ պատմությունները հանդիսացել են ժողովրդական հեքիաթների սաղմերը:Լեզվի զարգացմանը զուգընթաց մարդն ընդունակ է դառնում վերացական մտածողության, երևան է գալիս մարդուն բնորոշ հատկություններից մեկը՝ երազելու ունակությունը, և այդ կարողություններն իրենց դրսևորումն են գտնում հեքիաթներում:

Հեքիաթը փոխանցվում է ուրիշ մարդկանց,սերունդներին՝իր մեջ խտացնելով նաև նրանց փորձը,իղձերն ու ցանկությունները և, շուրթերից շուրթ անցնելով,հասնում է մեզ որպես կյանքը գեղարվեստորեն արտացոլելու միջոց, հոգևոր սնունդ, որը շատ սերունդներ է սնուցել և կսնուցի:

Հեքիաթները՝ որպես համով հոտով գրված ստեղծագործություններ, կլանել և կլանում են բոլոր տարիքի մարդկանց, լինեն նրանք մանուկ թե ալեհեր, մեծ թե փոքր: Մեծ է հեքիաթի դաստիարակչական նշանակությունը և զուր չէ, որ այն հանդիսացել է մի <<հրաշք բանալի>>,որի առջև բաց են եղել բոլոր դռները՝ դեպի տիեզերք,երկրի ընդերք,բնություն, աշխատանք, մարդկային սիրտ ու զգացմունքներ:Այն դպրոցի բացակայության պայմաններում թռիչք է տվել մանկան մտածողությանն ու երևակայությանը,հարստացրել նրա խոսքը, դաստիարակել նրան, սեր արթնացրել բարու, անմեղի, արդարի և ատելություն՝ չարի, դաժանի,անիրավացիի նկատմամբ՝ ինչ-որ տեղ փոխարինելով դպրոցական ուսուցմանը:

Նահապետական բազմանդամ ընտանիքներում հատկապես ձմռան ցրտաշունչ օրերին խլվլացել են մանուկները, աղմկել,սակայն բավական է եղել, որ մանուկները լսեին <<եղել է, չի եղել>> արտահայտությունը,որպեսզի անմիջապես հանգստանային,գային նստեին պապի կամ տատի մոտ՝նահապետական բուխարու կամ թոնրի շուրջ, և ծայր են առել հեքիաթները՝ոգևորող, զայրացնող, ուրախացնող ու ատելություն առաջացնող:Նրանց աչքերը փայլել են, կայծկլտացել, նրանց աչքերի առջև բացվել են կախարդական աշխարհի դռները, զմրուխտ դուշի և գորգի վրա նստած մտքով սլացել են Սև,Կարմիր թագավորություններ:Նրանց թույլ և փոքրիկ ձեռքերը բռունցքվել են չարի դեմ, հողագործին խաբող տերտերի ու տիրոջ դեմ, մանկանը տանջող խորթ մոր դեմ և թուլացել են, ծափ զարկել, երբ հաղթել է բարին, արդարը, երբ չարը կործանվել է:Արտասվել է մանուկը, երբ հանկարծ բարին հանդիպել է անհաջողության, տանջվել:

Հեքիաթները եղել են մասնագիտություններ ու արհեստներ ընտրելու ու տարածելու միջոց, գաղափար են տվել աշխատանքների տեսակների ու գործիքների մասին և սեր արթնացրել վերջիններիս նկատմամբ:Հեքիաթը երեխաների մեջ զարգացնում է ոչ միայն համամարդկային, այլև ազգային, հայրենասիրական զգացմունքներ:Ծնողասիրության թեման ներծծված է հայկական հեքիաթներում, զրույցներում պատմվածքներում:Այն ազգային բնորոշ հատկանիշներից է:

Շատ բնորոշ է հեքիաթի հեղինակ ժողովրդի երազանք-ցանկությունը՝<<հանց բեդար խելունք խոսկը խելունք կործ տեռնար, ըստածու կյիրավը դաստի կդարվար, խելունքը միշտ թագավեր տեռնար>>:

<<Պիճ ապերը>> հեքիաթում ժողովուրդ հեղինակը շարունակում է իր կենսափիլիսոփայությունը՝ եզրակացնելով, որ <<պճոթունը (Ճարպկությունը) վեր կա, ամեն հինչ ա, ետե ճելլի աշխարքս ուննական ա>>:

<<Մարը>> հեքիաթում արծարծված է մարդկությանը հավերժ հուզող թեմա՝ կյանքի սերը և պայքարը մահվան դեմ:Կյանքից անմուրազ հեռացող մայրն անընդհատ մաքառում է մահվան դեմ՝ հետաձգելու այն, և ցանկանում է տեսնել իր զավակների երջանկությունը :

Ըստ <<Վեղը շատ չրչարե>> հեքիաթի կենսափիլիսոփայության՝ աշխարհում ամենաքաղցր բանը հողն է, ամեն երկրայինի սկիզբը, որից ծնվում են բոլոր բարիքները՝ հացը, ջուրը,աղը և այլն:

Իմաստուն հեքիաթասացը մարդուն խորհուրդ է տալիս<<աշկդ ծակ չի պահիս, քու դուշմանդ քու աշկդ ա>> , <<ծառ շատ տնգե, համա շիլ չըղնիս քրիստոսատունգը պուք տաս, քամուն պերած սերմը տնգիս>>:

Ոսկեվազի հնագույն հայրենիքներից մեկի՝ Արցախի ժողովուրդն իր թագավորներից մեկի բերանով իմաստուն խորհուրդ է տալիս ոչ թե ոչնչացնել խաղողը, գինի չպատրաստել ու գինի չխմել, այլ այնքան խմել,որ մեռնելու փոխարեն կարողանա առյուծ սպանել:<<Ա ժողովուրթ, խմիշքը քըշեցեք, ամմա խմեցեքյ վըեչ թա վըեր ընգելի մըռնելի հետե, այլ առյուծ ըսպնելի պետե>>:(<<Առյուծ սպանող տղան>>)

Բնորոշ է այն հանգամանքը, որ մարդկային արժանիքները և թերությունները բնութագրելիս հեքիաթասաց ժողովուրդը խտրականություն չի դնում կանանց և տղամարդկանց միջև՝ դրանով ընդգծելով երկու սեռի նկատմամբ էլ ունեցած իր մարդկային հավասարարժեք վերաբերմունքը:Այսպես, <<Իտի կնեգյ էլ ա ինում>>, <<Օրթնված կնեգյ>>, <<Տոն տինողը կնեգյ ա>>, <<Թաքավըերեն ըխճըկանը խոսկը>> հեքիաթներում արտահայտված է ամուսիններին հավատարիմ լինելու գաղափարը և հայ կնոջ ու ընտանիքի վերաբերյալ ժողովրդի կենսափիլիսոփայությունը՝ <<տըղրմարթին հարստությունը կնեգյն ա, նրան ա պատկանում տոնն էլ, տըեղն էլ …>>, <<կնեգյը պիտի խելունք ինի, մինն էրկու անէ …>>:Եվ ահա այդ իմաստուն, հեռատես և ընտանեսեր կանանց շնորհիվ է, որ դարեր անընդհատ հարատևել է հայի օջախը՝ դառնալով համայն ազգի գոյատևման սյուներից մեկը:Այդ է պատճառը,որ << Օվչի Փիրումը>> հեքիաթում ժողովուրդ հեքիաթասացը, նկարագրելով որսորդ Փիրումի և իր կնոջ միջև ծագած հիմար վեճը, արձանագրում է, որ անցյալներում ընդունված չէր արցախցու ընտանիքում կնոջից բաժանվելը և դառնությամբ ավելացնում է, որ << կնեգյ տուս քցիլը տրանա ետև ա ադաթ ընգյալ >>:

Ձևավորելով ազնիվ, խելոք, քաջ ու հնարամիտ, ձեռներեց ու աշխատասեր մարդու իր իդեալը՝ հեքիաթասաց ժողովուրդն անխնա կերպով դատապարտում և ծաղրում է մարդկային թերություններից հատկապես չարությունը,ագահությունը (<<Թաքավըերեն ըխճըկանը խոսկը>>, <<Պոզը>> ,<<Երկու ախպեր>>(ծուլությունն ու հիմարությունը) (<<Մրթըկնեգ՝ ճոխտն էլ մին խելքու>>), (ժլատությունն ու աչքածակությունը) (<<Ղազը>>), սեփական խելքի պակասը (<<Հփուռկես>>):

Արցախյան բանահյուսության մյուս ժանրերում՝ ավանդույթներում(«Վանք գյուղի մասին ավանդույթը»), («Շուշի քաղաքի մասին»), («Ծիարշավ»), երգիծական զրույցներում («Տավար պահողը»,«Խորամանկ ծառան»),հանելուկներում՝ («Հալբաթ եկալ ա, վեր եկավ վըեչ»), («Մահ կամ ազդեցություն», «Խե տուս քըցից թաքավորը պահակին» [7,128] և այլն) աչքի են ընկնում մարդասիրության, հայրենասիրության, մարդկային արժանապատվության և այլ առաքինությունների գաղափարները, որոնցով այնքան շռայլորեն օժտված են հայ ժողովրդի այս հատվածի բնակիչները:

Արցախյան ժողովրդական բանահյուսությունը, ի թիվս հեքիաթների, լայն հնարավորություն է տալիս հասունացող սերնդին՝ առնչվելու բարու և չարի հետ,մարդու բարոյական ինքնագիտակցության, պարտքի, խղճի,պատասխանատվության, արժանապատվության, մարդու հուզական

ապրումների հետ և դրանց ազդեցության ներքո կազմակերպել իրենց անձնական և հասարակական վարքը:

Արցախյան բանահյուսության հարուստ ժանրի՝բնագրի լեզվով ու ծավալով անփոփոխ գրի առնված (բանահավաքությամբ ձեռք բերած նորահայտ նյութերի) նմուշների մեր ուսումնասիրությունը հաստատում է այն ճշմարտությունը, որ Հայոց Արևելից կողմանց՝ Աղվանից ողջ հայ աշխարհի՝ պատմական Արցախի՝ դարերով ստեղծված ժողովրդական բանահյուսությունը սկիզբ է առել կյանքի իմաստուն ու բազմահարուստ ակունքներից, որոնցից սնունդ են առել ժողովրդի առաջին պատկերացումները և մարմնավորել հեքիաթների, առած-ասացվածքների, հանելուկների, երգերի և այլ բնույթի բանավոր ստեղծագործությունների մեջ:Սրանք դարեր ուղեկցել են ժողովրդին և կրթել ու դաստիարակել նրան:Առանձնապես սերնդեսերունդ անցնելու իրավունք են ստացել ժողովրդական այն ստեղծագործությունները, որոնք համապատասխանել են մատաղ սերնդի ըմբռնումներին, բավարարել են նրանց հետաքրքրությունները: Ժողովուրդը՝ իբրև իմաստուն ուսուցիչ, առաջինն է մտահոգվել երեխայի հետաքրքրություններով,նրան իր իմաստուն խոսքով գբաղեցնելու և զվարճացնելու,հայեցի ոգով ուսուցանելու և դաստիարակելու գործով: Արցախյան բանահյուսության տարբեր ժանրեր իրենց հայրենաշունչ արտահայտչամիջոցներով կատարել են անգնահատելի դեր երեխայի ու պատանու լեզվի, մտածողության ու երևակայության զարգացման գործում և այսօր էլ կազմում են մանկան ընթերցանության որոշակի բաժինը:

Այսպիսով՝ այս հոդվածում, թեկուզ և համառոտակի,քննության են առնված Արցախի ժողովրդական բանահյուսության, մասնավորապես հեքաթների մեջ արտացոլված ազգային դաստիարակության մի քանի հարցեր, որոնցով, անշուշտ,չի սպառվում հիմնահարցի գիտական մեկնաբանումը, այն պահանջ է առաջադրում հետագայում ավելի մանրամասնորեն ուսումնասիրելու և ամենայն խորությամբ, գիտամանկավարժական տեսանկյունով լուսաբանելու ու առաջադրելու այն տեսակետներն ու մեթոդները, հիմնադրույթները,որոնք այսօր ընդունելի են գիտական մանկավարժության համար:Այդպիսի ուսումնասիրության արդյունքները կարող են օգտագործվել ինչպես բանագիտության, ազգագրության, հոգեբանամանկավարժական գիտությունների բնագավառում,այնպես է ազգային դաստիարակության նոր համակարգի մշակման և կրթադաստիարակչական գործնական աշխատանքներում:

Գրականություն

1. Ա.Նավասարդյան, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, գիրք 7, Թիֆլիս, 1891;
2. Հայաստանի հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության արխիվ.ֆ. 2. 2904-3175 և Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի հեղինակի անվան ֆոնդում:
3. Ա.Նալաչանջյան, Ս.Մկրտչյան, Էթնիկական մանկավարժություն,»Զանգակ«,Ե.2003:
4. Հովհ.Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 4, Ե. 1951::
5. Մ.Նալբանդյան, Հրապարակախոսական երկեր, Ե. 1987:
6. Մ.Գրիգորյան, Լեռնային Ղրաբաղի բանահյուսությունը, ՀՀ ԳԱԱ հր..Ե.1971
7. Լ.Հարությունյան Նշխարներ Արցախի բանահյուսության . Ե, 1991:
8. Ա. Ղանալանյան, ժողովրդական բանահյուսության մի քանի հարցեր, Ե, 1954:

Տեղեկություններ հեղինակների մասին.

Էլլադա Բաղդասարյան, Մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ
e-mail: gayangayan683@mail.ru

Եվգենյա Սարգսյան, Արցախի պետական համալսարանի մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի դոցենտի պաշտոնակատար
e-mail:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.դ. Գ.Հ.Հարությունյանը: